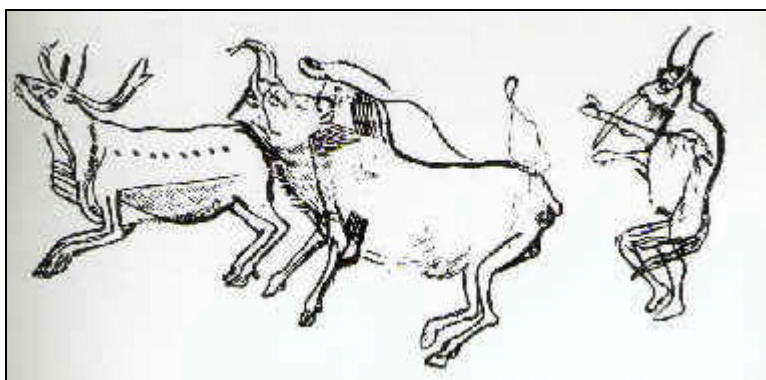

LACAN'S CONSTRUCTIE EN DECONSTRUCTIE VAN DE DUBBELE SPIEGELOPSTELLING¹

Stijn Vanheule

Met als voorzet zijn eigenzinnige genetische constructie omtrent de ontwikkeling van het 'ik' in 'le stade du miroir' (1949), ontwikkelde Lacan in de jaren '50 een ruimer ruimtelijk model waarmee hij de verhouding tussen 'ik', 'lichaam', 'a(A)nder' en 'idealen' tracht te verduidelijken; met name de dubbele spiegelopstelling, ook wel benoemd als "le modèle optique des idéaux de la personne" (Miller, 1966, p. 904). In deze lezing gaan we in op de logica van Lacan's opbouw van deze spiegelopstelling, evenals op de reden waarom hij het schema later – ten tijde van het 10e seminarie – niet langer als afdoende beschouwd.

Figuur 1: gravure van tovenaar uit de grot van de 'Trois Frères'²

Om de hele inzet van de dubbele spiegelopstelling te kaderen, is het zinvol eerst even in te gaan op het verhaaltje dat Lacan in het begin van seminarie 10 (p. 14) vertelt, en waarmee hij onder gewijzigde vorm terugkeert op een gelijkaardig vertelseltje uit het 9e seminarie (les 4/4/1962). Stel u voor zegt hij, dat ik me in een ruimte zou vinden met een reuze vrouwtjes bidsprinkhaan van 3 meter groot; en dat ikzelf een masker³ ophad van een dier. Het masker is er een zoals dat van de tovenaar uit de paleolitische grot van de 'Trois Frères' (zie Figuur 1), en ikzelf weet

¹ Deze tekst is gebaseerd op een lezing tijdens het 'theoretisch seminarie over Lacan's onderwijs', Kring voor Psychoanalyse van de New Lacanian School, 18/12/2004. Met dank aan de aanwezigen voor de inspirerende commentaar.

² Klassiek wordt de tovenaar (figuur rechts op de gravure) beschouwd als een hoorndragend wezen dat half mens half dier is of als een gemaskerde persoon. Het is een type figuur dat frequent voorkomt in de prehistorische kunst. Zie: <http://www.ifrance.com/prehisto/grotautres.htm>.

³ In seminarie 9 loopt het verhaal enigszins anders, omdat Lacan daar zichzelf voorstelt als een mannetjes sprinkhaan van ongeveer 1m75, waardoor hij zichzelf wel degelijk een identiteit aanmeet die hij zelf kent. Een ander duidelijk verschilpunt is dat hij in zijn versie van het 9^e seminarie ervan uitgaat dat hij zich kan spiegelen in de facetogen van het insect, terwijl hij in het 10^e seminarie (correct) aangeeft dat het oppervlak van een facetooog geen spiegelend effect heeft.

niet welk dier ik precies ben. Het is niet moeilijk voor te stellen, vervolgt hij, dat ik me in een dergelijke situatie niet volledig op mijn gemak zou voelen, omdat het niet uitgesloten is dat er bij de vrouwtjes sprinkhaan een zekere misvatting zou ontstaan over mijn identiteit⁴.

De cruciale vraag die Lacan met dit Jan-Fabre-achtig fabeltje aankaart is die naar de verhouding tussen het verlangen van de Ander en de identiteit van het subject. De onzekerheid omtrent het gedrag van de vrouwelijke sprinkhaan die Lacan aanstipt (stel dat ze hem ziet als een prooi, of als een vijand ... of nog slechter: als een mannetjes sprinkhaan⁵) reflecteert een structurele onzekerheid van hem als subject ten aanzien het enigmatisch verlangen van het andere wezen waarmee hij zich geconfronteerd weet. De Ander verschijnt hier als “un radicalement Autre, la mante religieuse au désir vorace à quoi ne me lie aucun facteur” (Lacan, 2004, p.376). Precies het feit dat hij niet weet wie of wat hij zelf precies is, werkt hier zo verontrustend: “que me veut-il?” (Lacan, 2004, p.14). Dat Lacan niet weet wie of wat hij is, is door de situatie gegeven; hij heeft immers een masker op waarvan hij niet weet hoe het er uitziet. De facetogen van zijn tegenspeler, die in tegenstelling tot de lensogen van de gewervelden, niet toelaten om een glimp van zijn spiegelbeeld op te vangen, bestendigen de onzekerheid.

Het fabeltje toont mooi aan dat het enigma van het verlangen van de ander beangstigend is, en dat onzekerheid omtrent de eigen identiteit deze onrust versterkt. Hieruit kunnen we afleiden dat de opbouw van identiteitsbesef aan de hand van een spiegelbeeld (‘wie ben ik?’) een functie heeft als angstremmer. Aan de hand van het spiegelbeeld tracht het subject immers te zien welk object hij is in functie van het verlangen van de ander, met als doel zich hiertegenover te positioneren. Het insectenverhaal, welke ons iets vertelt omtrent het asymmetrisch contact tussen een reuzensprinkhaan en een gemaskerde mens die niet weet welk masker hij draagt, laat ons tevens toe om iets te leren over de symmetrie waarmee de neuroticus zijn intermenselijk contacten aangaat: de neuroticus benadert de ander in zijn hoedanigheid van ander-gelijke. Neurotisch angst duikt binnen deze logica op in de

⁴ Als verklaring voor deze misvatting kunnen we aandragen dat met een zekere fantasie misschien inderdaad een gelijkenis kan opgemerkt worden tussen het masker van de tovenaars uit de gravure en de spitse kop met voelsprietten van een bidsprinkhaan: zie foto (Encyclopaedia Britannica, 1999, Multimedia Edition).

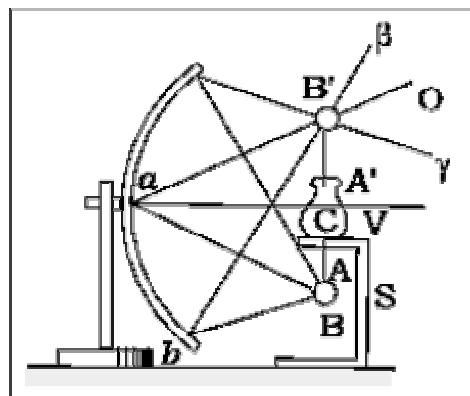

⁵ Bij geslachtsgemeenschap peuzelt de vrouwelijke bidsprinkhaan het copulerend mannetje op. Deze maaltijd start op het moment dat de daad nog voltrokken wordt. De zaadlozing bij het mannetje is maar mogelijk als diens kop van de romp is gebeten.

mate dat de ander niet te positioneren is op basis van het eigen spiegelbeeld en de activiteit van het spiegelen niet langer afdoende is om de ander te localiseren.

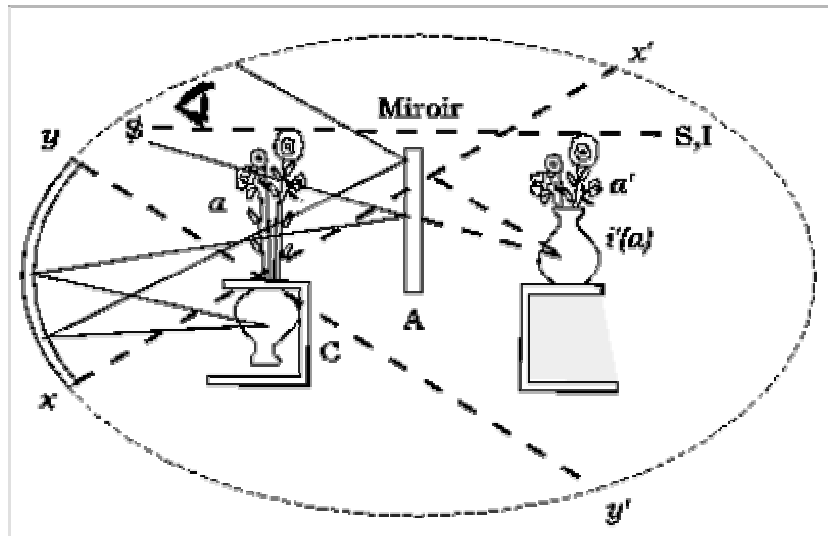
De dubbele spiegelopstelling is het figuur bij uitstek om te de logica van de symmetrie tussen subject en ander in kaart te brengen. Ik ga nu eerst ingaan op de constructie van deze opstelling en op het probleem dat Lacan hiermee tracht te denken (ik baseer me hierbij op Lacan [1960] en de seminars 1 en 2). Vervolgens zal ik het hebben op de deconstructie ervan en het probleem dat middels de dubbele spiegel niet kan gedacht worden.

Lacan's dubbele spiegelopstelling bouwt voort op een optisch experiment van de Franse fysicus Henri Bouasse (1947) (Figuur 2). Bouasse zijn model illustreert de werking van de holle spiegel door aan te stippen dat een verborgen bloem (AB) kan worden geprojecteerd in een lege vaas (C) indien een observator (O) vanuit een bepaalde hoek ($\beta B' \gamma$) in de spiegel kijkt. Wat op die manier wordt gecreëerd, is de illusie dat er een bloem (B'A') staat in de vaas (C). Deze projectie is symmetrisch en omgekeerd. In de optica wordt een dergelijk geprojecteerd beeld (de bloem) een 'reëel beeld' genoemd; reëel omdat het geprojecteerd kan worden op een scherm.

Figuur 2: spiegelopstelling experiment Bouasse

De dubbele spiegelopstelling (Figuur 3) is een afgeleid model van het Bouasse-experiment. Lacan gebruikt het allegorisch om een aantal cruciale concepten inzake de verhouding van het subject met diens ik, lichaam, idealen en de A(a)nder, tot uiting te brengen.

Figuur 3: Dubbele spiegelopstelling Lacan (1960)

In het uitwerken van zijn eigen ruimtelijk schema, voegt Lacan een aantal zaken toe aan het schema van Bouasse: hij verwisselt de vaas en de bloemen van plaats (linkerzijde Figuur 3); hij voegt een vlakke spiegel (A) toe in het midden, hierop wordt het beeld dat in de holle spiegel werd gecreëerd, geprojecteerd (binnen de optica is dit beeld op de vlakke spiegel een virtueel beeld, weergegeven op de rechterzijde van het schema); hij introduceert een observerend ego (het oog als observator) op de plaats van het gedeeld subject (S) (“la place du sujet dans une élimination de signifiant” [Lacan, 1960, p.677]). Het oog kan het beeld van de vaas met bloemen in de vlakke spiegel zien, mits het kijkt vanuit de invalshoek waar het zich in Figuur 3 effectief bevindt.

In Lacan's redenering representeert elk element uit het schema een psychoanalytisch concept. Het schema zelf bestaat uit 2 symmetrische delen, waarbij elke zijde van de vlakke spiegel een ander aspect voorstelt. De vlakke spiegel (A) zelf, symboliseert de Ander. Cruciaal in het schema is het onderscheid tussen de symbolische Ander, het spreekwezen die verankerd is in de wet en de structuur van het discours; en de imaginaire ander, die we o.a. kennen uit de tekst omtrent het spiegelstadium. De imaginaire ander is het imago of beeld van de ander-gelijke waarin het ik zichzelf herkent.

De linkerzijde van het schema situeert de concepten die het gedeelde en niet-geïntegreerde zijn van het subject voorstellen: de bloemen (a) refereren hierbij naar de reële objecten *a* in de mate dat die functioneren als de partiële objecten binnen de drift-economie. Een opstelling waarbij enkel de bloemen zouden te zien zijn, zou het stadium voorafgaand aan het spiegelstadium voorstellen, wanneer er nog geen normalisatie of structurering van het libidineus functioneren is doorgevoerd (cf. Lacan, 1949, p.94). Lacan koppelt het Freudiaans concept van de auto-erotiek aan dit anterior stadium waar het 'ik' nog niet is gevormd (zie: Lacan, 1938; Lacan, 2004, p.57, p.140). De driftbevrediging in dit stadium is er een zonder het beeld, zonder een omweg via de ander; “jouissance autiste” (Lacan, 2004, p.57). Wat betreft het statuut van deze bloemen hanteert Lacan zowel in de tekst over het spiegelstadium als in de werken over de dubbele spiegel (bvb. Lacan, 1960, p.675) een tweedeling. Hij benadrukt aan de zijde van het kind enerzijds “la turbulence de

mouvements dont il s'éprouve l'animer"⁶ (Lacan, 1949, p.95), wat we interpreteren als de reële spanningscomponent van de drift waar het primitief subject wordt door getekend. Anderzijds benadrukt hij de gebrekkige motorische coördinatie van het jonge kind, die samenhangt met de structurele vroeggeboorte die volgens een ietwat evolutionair redenerende Lacan eigen is aan de mens⁷. Beide aspecten leiden op imaginaire vlak tot een verbrokkeld lichaamsbeeld en tot een reactie van 'Hilflosigkeit' (zie Lacan, 2004, p.75, 162).

Nu terug naar de linkerkant van ons schema: het gedeeld subject symboliseert het spreekwezen met zijn niet-identificeerbaar tekort "manque à être" (Lacan, 1960, p.655) en de verborgen vaas is het lichaam. Het reëel beeld $i(a)$ van de vaas dat in de holle spiegel wordt geprojecteerd stelt de realiteit van het lichaam voor ("réalité du corps" Miller, 1966, p.905) in de mate dat het ontsnapt aan de percepties aan de representaties van het subject. Het is onzichtbaar voor de observator.

De rechterzijde van het schema duidt een veld van idealiteit aan, zoals geobserveerd door het ego (oog) via de Ander (A). Het is het veld waar het Ik-Ideaal (I) en het ideaal ik (gesymboliseerd door $i'(a)$, wat duidt op de vaas met bloemen) gesitueerd zijn, en waar het subject zijn eigen tekort en verdeeldheid lijkt te hebben overwonnen (gesymboliseerd door S: het virtueel subject dat niet langer verdeeld is).

Kort gesteld illustreert het schema zowel de integratie van de partiële driften via en in het lichaamsbeeld, als de poging van het sprekend subject om zijn eigen "manque à être" (Lacan, 1960, p.655) te overwinnen. Het schema drukt uit dat dit telkens loopt doordat het subject zich spiegelt in het beeld van de ander. Lacan (1978, p.72) stelt: "Le sujet est personne. Il est décomposé, morcelé. Et il se bloque, il est aspiré par l'image, à la fois trompeuse et réalisée de l'autre, ou aussi bien sa propre image spéculaire. Là il trouve son unité".

Wat betreft de integratie van het lichaamsbeeld, behoudt het schema gedeeltelijk Lacan's redenering uit het spiegelstadium. Een 'ik' komt tot stand via een herkenning van en een identificatie met het eigen beeld dat als externe Gestalt verschijnt in de spiegel of in de gedaante van de ander. In beide gevallen functioneert een extern 'imago' vanuit zijn geünificeerd karakter als ideaal voor het ik. Deze ervaring laat toe om in een anticiperende beweging ook zichzelf als eenheid of imago te zien; net zoals een ander als eenheid wordt gezien. Lacan geeft aan dat deze identificatie gepaard gaat met een jubelende gestemdheid gezien een bemeestering van de lichamelijke wanorde wordt bereikt, doch evenzeer dat we hier te maken hebben met miskennis – het gebrek aan harmonie wordt door de identificatie toegedekt – en dat een aantal paranoïde effecten (transitivisme, jaloezie, agressiviteit) er onvermijdelijk mee samenhangen.

Eens het 'ik' gevormd, blijft de afstemming van 'ik' op 'ideaal ik' een continu gegeven: het beeld van het ik wordt vergeleken met het beeld van de ander-gelijke. Zo ontstaat een idee van wat het ik virtueel en idealiter zou kunnen zijn. Impliciet wordt verondersteld dat het ik een consistente eenheid zou kunnen worden door afstemming op het ideaal ik.

Door te stellen dat dit proces is essentieel gemedieerd is via de Ander van het discours, voegt Lacan met zijn dubbele spiegel evenwel een nieuw element toe aan de redenering uit het spiegelstadium. Middels de dubbele spiegel toont Lacan aan

⁶ Of nog: "le stade du miroir est un drame dont la poussée interne se précipite de l'insuffisance à l'anticipation" (Lacan, 1949, p. 97).

⁷ « une Discorde primordiale que trahissent les signes de malaise et l'incoordination motrice des mois néonataux » (Lacan, 1949, p. 96) ; « ...une discordance du développement neurologique » (Lacan, 1960, p.675).

dat de identificatie meer behelst dan het afstemmen van het ik op een imago dat wordt overgenomen via ander-gelijken. Het is een proces dat symbolisch gemedieerd is: symbolische elementen determineren de aanname van een beeld. De geprivilegieerde symbolische elementen die deze oriënterende functie vervullen benoemt Lacan als Ik-Idealen (I): “L'idéal du Moi commande le jeu de relations d'où dépend toute la relation à autrui. Et de cette relation à autrui dépend le caractère plus ou moins satisfaisant de la structuration imaginaire» (Lacan, 1975, p.161). In de terminologie van het schema oriënteren deze idealen de vlakke spiegel. Lacan stelt dat de Ik-Idealen de spiegel van de taal in haar verticale positie plaatsen en houden, dusdanig dat een ideaal beeld van zichzelf (*i'a*) kan gezien worden in de spiegel. De Ik-Idealen maken het dus mogelijk dat een ideaal ik kan gezien worden; het zijn de “coordonées inconscientes du Moi” (Lacan, 1960, p.677).

Het Ik-Ideaal komt structureel op de plaats van een derde punt te staan; een derde punt – zo benadrukt Lacan in 1960 (p.678) – dat reeds in het spiegelstadium als ontwikkelingsmoment aanwezig is. Het derde punt is aanwezig in de figuur van de volwassene die door het kind als getuige wordt aangekeken op het moment dat het kleine kind zichzelf opgetogen herkent in de spiegel. De volwassene wordt gevraagd het spiegelbeeld te erkennen, het goed te keuren. Wat hierbij dient te worden benadrukt is dat de aanname van het spiegelbeeld essentieel opgeschort is aan het verlangen en het oordeel van de Ander.

De Ik-Idealen als derde punt, kunnen we in deze context beschouwen als de symbolische elementen die het subject uit het discours van de Ander haalt. Het zijn niets anders dan een geprivilegieerde discursieve elementen⁸ die functioneren als identificatorische trekken en die een dubbel doel vervullen. Enerzijds hebben ze als functie erkenning door de Ander te oogsten en aldus een plaats te verweven in het verlangen van de Ander. Lacan typeert het Ik-Ideaal als volgt: “ce signifiant privilégié qui s'appelle idéal du moi, pour autant que de là, il se sentira aussi satisfaisant qu'aimé” (Lacan, 1973, p.286). Middels het Ik-Ideaal wil het subject zich verzekeren van de erkenning door de Ander. Anderzijds functioneren Ik-Idealen als stutten waarmee het subject zou kunnen tegemoet komen aan zijn eigen gebrek aan zijn. In het schema wordt dit uitgedrukt door de symmetrische positie tussen $\$$ en I, en door het feit dat het virtueel subject (S) niet langer verdeeld is. Anders gesteld: het subject kunnen we situeren op het punt van de ontbrekende betekenaar, “dans une élision de signifiant”, en het Ik-Ideaal komt hieraan tegemoet als “une formation qui vient à cette place symbolique” (Lacan, 1960, p. 677)⁹. Het Ik-Ideaal is aldus op belangrijke wijze verbonden met het ideaal ik. Lacan stelt in seminarie 11 dan ook dat Ik-Ideaal het punt voorstelt waar het subject zichzelf ziet zoals het door anderen gezien wordt, en vanwaar de Ander het subject ziet zoals het wil gezien worden¹⁰. Wanneer hij in deze context spreekt over ‘zien’, dan verwijst hij duidelijk naar het beeld van het ideaal ik.

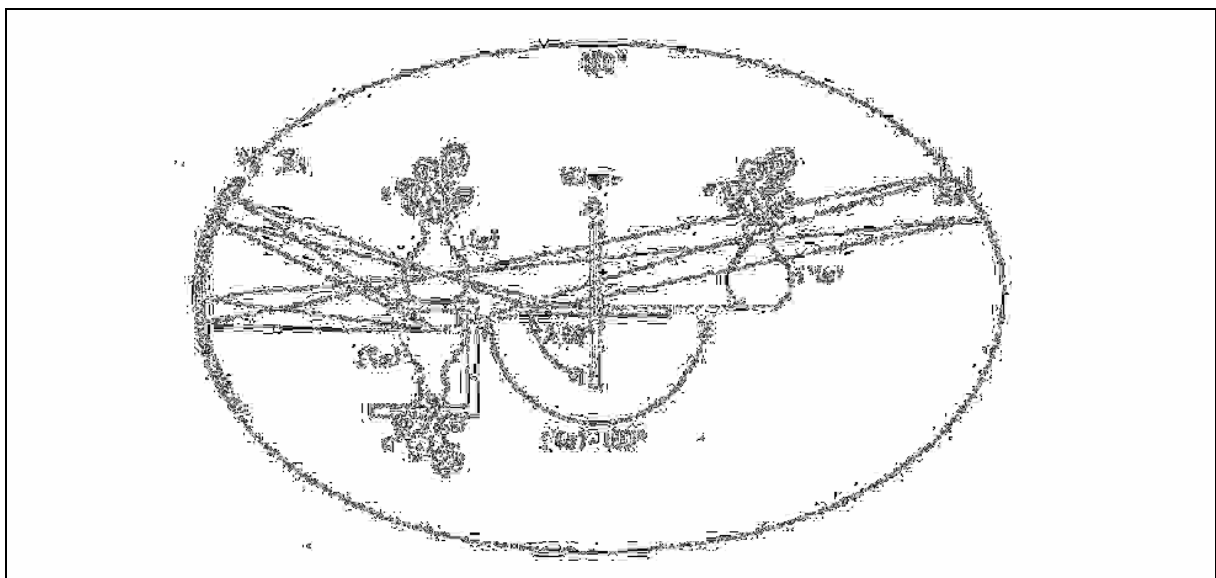
Hoe denkt Lacan de analytische kuur nu vanuit deze spiegelopstelling? Dat drukt de geroteerde dubbele spiegelopstelling (Figuur 4) schematisch uit. Hierbij duidt de vlakke spiegel A nu de positie van de analyticus aan. In de analyse leent de

⁸ « l'Idéal du Moi, c'est-à-dire ce qui, de l'Autre, est le plus commode à introjecter » Lacan (2004, p.384).

⁹ Lacan [1988a, p.3] “l'idéal du moi est un organisme de défense perpétré par le moi pour prolonger la satisfaction du sujet”.

¹⁰ “Le point de l'idéal du moi est celui d'où le sujet se verra, comme on dit, *comme vu par l'autre* ... d'où l'Autre me voit sous la forme où il me plaît d'être vu » (Lacan, 1973, p.298)

analyticus zich niet als ander-gelijke of als ideaal ik binnen het veld van het imaginaire; wat onder andere tot uiting komt in de a-scopische positionering van de analyticus achter de sofa. Ook positioneert de analyticus zich niet als wetende Ander die het subject bijbrengt hoe het zich moet verhouden ten aanzien van het verlangen van de Ander; hij incarneert het weten niet, dat hem middels de overdracht wordt toegeschreven. Op beide punten creëert de analyse een afwezigheid. Dit wordt uitgedrukt in de rotatie van de vlakke spiegel met 90°, waardoor A horizontaal komt te liggen. Merk op dat deze positie uitdrukt dat de analyticus nog steeds degene is die werkt middels het discours A, doch wat terzijde gelaten wordt is de identificatorisch werking ervan. Hierdoor komt het discours van het onbewuste centraal te staan. Via een translatiebeweging (de beweging van 180° tussen $\$1$ en $\$2$) komt het subject – begrepen als het effect van het discours van het onbewuste – nu op de plaats van I te staan. In de plaats van de gehypostaseerde tegenstelling $\$$ en I uit de klassieke dubbele spiegel, krijgen we een dialectiek tussen $\$1$ en $\$2$. Lacan duidt er op dat het afleggen van dit parcours tussen $\$1$ en $\$2$ klinisch kan resulteren in ervaringen van depersonalisatie. De spiegels geven immers geen houvast aan het bewegend subject. Volgens Lacan dient deze depersonalisatie te worden begrepen als een teken dat er een stap vooruit is gezet. Het zijn “signes de franchissement” (Lacan, 1960, p.680). Eens de positie van $\$2$ is bereikt, zal het effect op het imaginaire dubbel zijn. Wanneer het subject vanuit $\$2$ naar de holle spiegel kijkt, zal het enerzijds zien hoe het virtueel beeld van de bloemen in de vaas, dat vanuit positie $\$1$ werd waargenomen, tot stand komt. Het subject dat kijkt vanuit $\$2$, kijkt vanuit de positie die de waarnemer inneemt in het experiment van Bouasse, en doorziet het illusoir karakter van de waargenomen vaas. Met andere woorden: door de translatiebeweging wordt het illusoir karakter van het ik duidelijk, evenals de bedriegelijke stabiliteit die het ideaal ik eraan verleende. Anderzijds zal het subject $\$2$, wanneer het kijkt in de horizontaal geroteerde vlakke spiegel, nog steeds in staat zijn een virtueel beeld te zien van de bloemen in de vaas. Ditmaal wordt het virtueel beeld echter in al zijn virtualiteit gevat, net zoals de weerspiegeling in het water van een boom die langs de waterkant groeit meteen als een spiegeling wordt gevat.

Figuur 4: geroteerde spiegelopstelling

Geleidelijk neemt Lacan afstand van zijn dubbele spiegelopstelling door er de gebreken van aan te stippen. Dat begint reeds in zijn commentaar op Lagache (Lacan, 1960), waar hij opmerkt dat de opstelling dateert uit de tijd dat zijn denken zich nog te sterk oriënteerde op het imaginaire¹¹. Waar hij ten tijde van de commentaar alle aandacht naar verschuift is het verlangen. Veel meer dan het ideaal is het het verlangen « qui règle la répétition signifiante du névrosé comme sa métonymie » (Lacan, 1960, p.682). Het probleem met de spiegelopstelling is dat het het statuut van het object *a*, als object *van* het verlangen ('object du désir') met een duidelijk lijfelijke dimensie, niet accuraat kan vatten (zie ook Billiet, 2004).

In het 10e seminarie gaat Lacan duidelijk door met de deconstructie van zijn schema. Stap voor stap de-composeert Lacan daar het speculair niveau en zet hij tevens stappen in de constructie van een eigen positie voor het object *a*; een positie als rest-object die ongrijpbaar blijft voor de betekenaar en voor het beeld (zie Miller, seminarie van 28/4/2004). Met dit nieuw statuut voor het object *a* wordt het ook duidelijk dat de klassieke redenering omtrent het spiegelstadium het structureel vreemd karakter van het object *a* heeft miskend. Het imaginaire krijgt in deze beweging een nieuw statuut: het wordt het veld waar het subject bij uitstek bescherming zoekt tegen de angst.

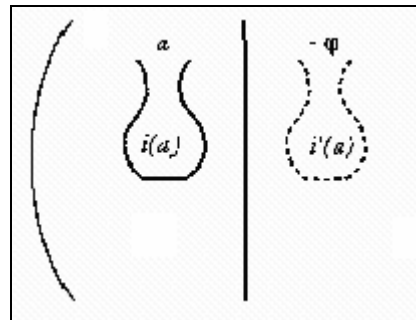
In seminarie 10 maakt Lacan werkelijk een overgang, waarbij het object *a* niet langer het object *van* het verlangen is ('objet du désir'), maar het object dat oorzaak is van het verlangen ("object cause du désir" [Lacan, 2004, p.221]; "support du désir" [Lacan, 2004, p.52, 119]; "initium du désir" [Lacan, 2004, p.52]) (Miller, seminarie 16/6/2004). De bewerkingen die hij bij deze overgang doorvoert zorgen in sommige passages voor onduidelijkheid¹². Op zich is dit evenwel niet erg, omdat deze conceptuele onduidelijkheid omtrent het statuut van het object *a*: 'is het nu het object van verlangen of niet?' illustratief voor de misvatting die de neurose zelf typeert. De imaginaire illusie die de neurose regeert – en die in de klassieke dubbele spiegelopstelling nog bevestigd wordt – is dat de vaas die op het niveau van het spiegelbeeld geprojecteerd wordt *i'(a)*, inderdaad geschikt zou zijn om de bloemen als *a'* in de virtuele ruimte te omvatten: "Il s' imagine que ce vase peut contenir l'objet de son désir" (Lacan, 2004, p.236). Wat Lacan nu in het seminarie aantoonde is dat het object *a* precies weerbarstig is tegenover deze veronderstelling, dat het niet in te voeren is in het spel van de seksuele verleiding, en daarentegen op imaginair vlak verschijnt als een afwezigheid.

Lacan benadrukt, dat er een verschil is tussen de objecten *a*, die in het schema nu voorgesteld wordt door het reële boeket bloemen (Lacan, 2004, p.139) of eenvoudigweg als *a*, en het element dat hier logisch gesproken mee correspondeert. Wat zich nu in de virtuele ruimte als overeenkomstig element bevindt, is geen projectie van *a*. Wat in de plaats komt is een hieraan asymmetrisch element, eerst benoemd als $-\phi$, en later gewoon als *X*, beiden wijzend op een manco, een niet te verbeelden element (zie fig. 5 en 6). Deze asymmetrische onderlinge positionering van beide elementen leidt er ook toe dat Lacan afstand doet van de in essentie symmetrisch reflecterende spiegel. De asymmetrie is niet langer vatten in een spiegel-logica. Vandaar dat hij de overstap maakt naar de topologische figuren zoals

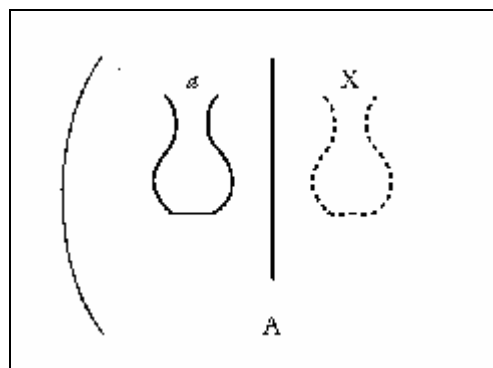
¹¹ « C'est dire que notre modèle ressortit à un temps préliminaire de notre enseignement où il nous fallait déblayer l'imaginaire comme trop prisé dans la technique. » (Lacan, 1960, p.682)

¹² Op sommige plaatsen in seminarie 10 spreekt hij weldegelijk nog over het object *a* als object van het verlangen (Lacan, 2004, p.48, 52)

de cross-cap, die inderdaad toelaten om de verhouding tussen 2 assymetrische elementen te denken.

Figuur 5: vereenvoudigde nieuwe dubbele opstelling met oppositie a versus $-\varphi$

Figuur 6: vereenvoudigde nieuwe dubbele spiegelopstelling met oppositie a versus X

Wat Lacan met deze asymmetrie vooral tot uitdrukking lijkt te brengen is een redenering over het statuut van het lichaam voor een subject (zie ook JAM, 9/6/2004). Het klassieke denken over de spiegelopstelling bracht ons bij dat het subject langs spiegelprocessen primair een lichaamsrepresentatie verwerft, die meteen ook wordt begrepen als een eigenschap van het ik. We hebben op dit niveau te maken met het lichaam als waarneembare Gestalt, als vorm. Daartegenover staat het lichaam als organisme, als lijfelijke substantie. De nieuwe stelling uit seminarie 10 is nu, dat de lijfelijke organische zijde van het lichaam niet volledig gerepereerd wordt door het spiegelbeeld; dat er een auto-erotische driftcomponent in het lichaam overblijft die niet in relatie tot een klassiek psychoanalytisch object te denken valt. Het is een rest-component die essentieel niet te spiegelen is, die radicaal buiten het veld van de Ander valt: “Le a est ce qui reste d’irréductible dans l’opération totale d’avènement du sujet au lieu de l’Autre, et c’est de là qu’il van prendre sa fonction” (Lacan, 2004, p.189).

De rest die alsdus overblijft dient volgens Miller (seminarie 16/6/2004) te worden begrepen als een supplement aan *Triebregung*. Interessant is nu precies dat Lacan (2004, p.22) deze Freudiaanse *Regung* begrijpt als een “appel au désordre, voire au émeute”. Het object a komt hiermee tevoorschijn als een weerbarstig lijfelijk element die de doodsheid van alles dat door de betekenaar getekend is, opnieuw vitaliseert. Het object a is een element dat de fallische logica van de betekenaar niet

volgt (vandaar de karakterisering als genegativeerde fallus $-φ$ indien toch getracht wordt het object *a* in het imaginaire te vangen). Het is een object dat zich niet gedraagt volgens de regels van het lustprincipe.

Het gebrek aan spiegelbaarheid van het object *a*, weergegeven door $-φ$ als zijn asymmetrische tegenpool, gaat gepaard met een typische vorm van angst, die Lacan (2004, bvb. op p.58) in seminarie 10 bestempelt als castratie-angst. Castratie-angst valt in deze context te begrijpen als iets typisch mannelijk – een idee die destijds binnen de analytische gemeenschap een crue stelling moet zijn geweest, castratie werd immers verbonden met vrouwelijkheid. Castratie-angst is het gevolg van een gebeuren waarbij inbreuk wordt gedaan op het libidineus vermogend spiegelbeeld dat potente almacht uitstraalt, en aldus laat blijken dat er aspecten aan de drift zijn die aan de imaginaire projectie ontsnappen.

Het punt in de realiteit waar Lacan $-φ$ repereert in de verhouding van het subject met diens lichaam, is het slinken van het mannelijk geslachtsorgaan na het orgasme ('détumescence'). Dit erectie-verlies is een structureel gegeven eigen aan de menselijke soort. Intellectueel interessant eraan is dat het lichaam op dit punt weerbarstig blijft ten aanzien van de intenties van het subject. Dit 'niet kunnen' van het slinkend orgaan lokt angst uit; een vorm van angst die precies de man karakteriseert ("L'angoisse de l'homme est liée à la possibilité de ne pas pouvoir" (Lacan, 2004, p.221). Een ander opmerkelijk punt in deze redenering is dat de castratie zoals hier nu gedacht, niet uitgaat van een agens die het genot zou aanpakken (de-oedipanisering). Het is daarentegen een principe dat inherent is aan het genot, of beter gesteld: dat inherent is aan het object *a* in zijn asymmetrisch statuut t.a.v. de Ander.

Referenties

- Billiet, L. (2004). Ter inleiding van het 10e seminarie. Interventie in het 'Theoretisch seminarie over Lacans: de wegen van de angst' van de Kring voor Psychoanalyse van de NLS (9 en 23 oktober 2004).
- Bouasse, H. (1947). *Optique et photométrie dites géométriques*. Paris: Delagrave.
- Lacan, J. (1938). Les complexes familiaux dans la formation de l'individu. In : J. Lacan 'Autres Ecrits', pp ;23-84. Paris : Seuil, 2004.
- Lacan, J. (1949). Le stade du miroir comme formateur de la fonction du Je. In : J. Lacan 'Ecrits', pp. 93-100. Paris : Seuil, 1966.
- Lacan, J. (1960). Remarque sur le rapport de Daniel Lagache : « Psychanalyse et structure de la personnalité ». In J. Lacan 'Ecrits', pp. 585-646. Paris : Seuil, 1966.
- Lacan, J. (1961-1962). Le séminaire, L'identification, 1961-1962. Niet gepubliceerd.
- Lacan, J. (1973). Le séminaire, Livre XI, Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse, 1964 (établi par J.-A. Miller). Paris : Seuil.
- Lacan, J. (1975). Le séminaire, Livre I, Les écrits techniques de Freud, 1953-1954 (établi par J.-A. Miller). Paris : Seuil.
- Lacan, J. (1978). Le séminaire, Livre II, Le moi dans la théorie de Freud et dans la technique de la psychanalyse, 1954-1955 (établi par J.-A. Miller). Paris : Seuil.
- Lacan, J. (2004). Le séminaire, Livre X, L'angoisse, 1962-1963 (établi par J.-A. Miller). Paris : Seuil.
- Miller, J.-A. (1966). Table commentée des représentations graphiques. In : J. Lacan 'Ecrits', pp. 903-909. Paris : Seuil, 1966.

Miller, J.-A. (2003-2004). Le Séminaire, L'orientation Lacanienne. Gedeeltelijk gepubliceerd in 'La Cause freudienne'.